

Budapesti Levéltári Mozaikok

2021/20. szám (régi sorozat 47. szám)

DOI: [10.56045/BLM.2021.20](https://doi.org/10.56045/BLM.2021.20)

ISSN: 2939-6921

URL: <http://leveltarimozaikok.bparchiv.hu/2021/12/15/leveltari-mozaikok-47/>

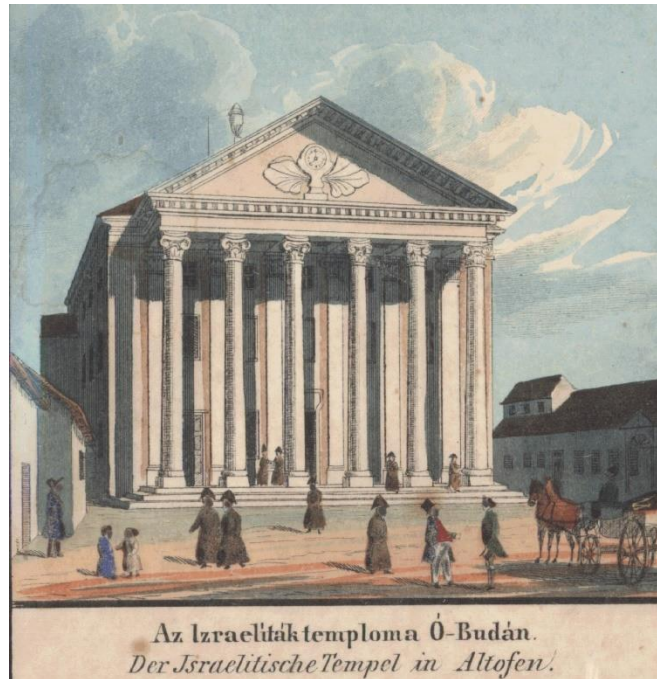
SIMON KATALIN

***„Bárki, aki imádkozik és könyörög, e ház
felé tárja ki tenyerét” –
200 éves az óbudai zsinagóga***

A cikk az óbudai zsidóság 18-19. századi életét mutatja be, valamint az 1821-ben megnyílt, ma is álló zsinagóga építésének történetét, illetve annak elődjait. Míg a Nepauer Máté-féle zsinagóga (1767–1769) a közép-európai barokk zsinagógaépítészet jelentős emléke volt, az 1821-ben, a Pollack Mihály szellemében dolgozó Landherr András-féle klasszicista zsinagóga stílusú épületté vált. A levéltár őrizetében lévő jegyzőkönyveiből feltárulnak az építés körülményeinek nem, vagy kevésbé ismert részletei, így az ülőhelyek megváltásával kapcsolatos feljegyzések.

Kulcsszavak: 1821, Óbuda, zsinagóga, Pollack Mihály, Landherr András, Münz Mózes, építészet

A fenti bibliai idézet (1 Kir. 8,38), Salamon király templomavató beszédének részlete, a mai napig áll az óbudai zsinagóga oszlopcsarnokán.¹ Ünnepeles megnyitására 1821. július 20-án került sor. Az alábbi írásban a zsinagóga történetének ezen fejezetébe és az óbudai zsidóság 19. századi életére emlékezünk.

1. kép. Az óbudai zsinagóga 1837 körül Carl Vasquez Pest–Buda–Óbuda térképsorozatán. (HU BFL XV.16.d.241/cop3).

A zsidóság Óbudán

Óbudán a Zichy család földesurasága idején, 1712-től kezdtek letelepedni zsidó családok. Nagyobb számban Budáról történt kitiltásukat követően, 1746-tól éltek a városban. Itteni életüket részletesen szabályozták a földesúrral (1766-ig a Zichy család tagjaival, majd az új földesúr, az uralkodó nevében eljáró Magyar Kamarával) kötött szerződések.²

Noha a városban nem alakult ki a keresztény lakosságtól elkülönített zsidónegyed (ún. *stetl*),³ mégis, a zsidóság lakhelye jól meghatározható. A zsinagóga volt a központ, telkén állt a rabbi lakása, de itt volt a kórház, női fürdő is.⁴ A zsinagóga előtti teret *Juden Platz*nak, azaz Zsidó térnek nevezték. (Legkorábban egy 1749-es forrásban fordul elő a megnevezés.⁵) A tér a

A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának és az NKFIH 135814 sz. projektjének támogatásával készült. Köszönjük a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárnak, valamint a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak, hogy a náluk őrzött képeket rendelkezésünkre bocsátották.

¹ Mózes Münz rabbi zsinagógaavató beszédében is szerepelt 1821-ben a fenti citáció, ezt követően került fel az oszlopcsarnokra a felirat. Szegő–Szegő 2004. 19. p.

² Ld. pl. az 1746-os, 1765-ös szerződéseket. Utóbbiban szerepelt többek között, hogy a zsinagógában nem szabad zajongani, kereskedelmi tevékenységet folytatni, verekedni. Szükség esetén engedélyezte új zsinagóga építését vagy a régi épület bővítését. A Kamara 1766. évi protekcionális levelében a zsinagógán történő változtatások előtt a tervezetet kötelesek voltak bemutatni az uradalom előljáróinak. Büchler 1901. 293. p., Gál 1992. 9. p.

³ Klein–Nagy 2017. 58. p.

⁴ Büchler 1901. 298. p.

⁵ *Juden blatz* alakban. HU BFL V.1.b Nr. 177.

század végéig a hetipiacok színhelye is volt.⁶ A teret szinte minden oldalról a zsidóság által lakott épületek határolták. A zsinagógával szemben állt az ún. régi sörház, amit a helyi zsidók kollektíve béreltek a földesúrtól, hasonlóképpen a mai Zichy utcában állt egykori szomszéd házakkal: az ún. Hoffmann pék- (vagy *Hoffmannbeck*), Neumann-féle és a községi Molnár-házzal (*gemein Müllerisches Haus*, utóbbiban a 18. század végétől iskolát működtettek).⁷ Ezek lakrészeit kiadták további albérletbe, 1825-ben például 12 albérlet volt a régi sörházban, itt élt a Zsidó Község egyik saktere és a bába, a Hoffmannbeck-félében ugyanekkor 9 családot jegyeztek fel, az egykori Molnár-háznál (akkor már iskolában, ld. a *Normalschulhof* elnevezést) pedig a tanító és egy magánszemély.⁸ A bérlők egy része az utcafronti épületrészekben boltokat üzemeltetett.

A zsidók döntő többsége a fent említett épületek mellett a mai Lajos utcának a zsinagóga, valamint a Budát és Óbudát elválasztó Nagyszombat utca (egykori *Scheidungs Gasse*, azaz Határ utca) között választott lakhelyet magának. Nagy számukra utalt, hogy a város Fő utcájának (*Haupt Gasse*) is nevezett Lajos utcát a 19. században *Juden Gassénak* is nevezték.⁹ Vályi András szerint 1796-ban olyan sokan vannak, „*hogy Szombat napon mintegy ellepik az útszakat, és az Ó Testamentomi időt elevenen képzelgetik.*”¹⁰ Kezdetben 12, majd 13 ház lehetett zsidó tulajdonban (ezt megelőzően csak bérelhettek).¹¹ A Kamara 1766-os protekcionális levele szerint keresztény és zsidó lakosok szabadon köthettek ingatlanra adásvételi szerződést¹² (különbség az ezen házakhoz tartozó adókban volt). Egy 1800-as kimutatás szerint a Zichy-korszakban megszerzett 13 ház mentesült a robot és a katonai beszállásolás alól. 1766 és 1774 között további 9 épületet vásároltak, majd kamarai engedély alapján további 12 házat, ezek a robotot és a katonai beszállásolást házanként évi 13 Ft 30 krajcárral váltották meg. 1787-től a század végéig további 7 1/3 házra szereztek tulajdonjogot, azonban kamarai engedély nélkül, ezért ezek robottal és beszállásolással tartoztak.¹³ A keresztény és zsidó lakos közötti adásvételekről időnként kimutatást készítettek, 1805-ben vásárolta meg például Abraham Weisz Jacob Flachenekertől azt a jobbágyházat, ami 1808-ban már a Chevra Kadisa székhelye.¹⁴

Korábbi zsinagógák

A ma is fennálló zsinagóga nem az első volt az óbudai zsidóság történetében. A Zichy család oltalma alatt Óbudán letelepülő családok 1712-től egy imaházat (*Judenschul*) működtettek,

⁶ Ld. pl. a *Kauf Blaz* (vásártér) alakot. HU BFL V.1.a 5. kötet 1773.11.23. A 19. században – amikor a hetipiacot már a Zichy-kastély előtti téren és környékén tartották, a zsinagóga előtti tér a zöldség- és gyümölcs piac helye lett, ezért ekkoriban már *Grün Platz*nak (Zöld térnek) nevezik (legkorábban egy 1824-es vásártartásban fordul elő a név, *Grünenplatz* alakban). HU BFL V.1.c 1824.05.18.

⁷ A régi sörház a mai Lajos utca 158. alatti, középkori eredetű épület. A többi ház a Zichy utca 13., 11. és 9. sz. alatt állt. A helyi zsidóság 1737-ban vette meg az özvegy gróf Zichy Péternétől a későbbi zsinagóga telkét, ugyanekkortól bérelték az uradalmi házakat. Nagy 1975. 180. p., Gál 1992. 11. p.

⁸ HU BFL V.6 1. kötet 1825.02.13. Nr. 16.

⁹ A név először egy 1808-as forrásban bukkan fel. HU BFL V.1.b Nr. 1971.

¹⁰ Vályi 1796. 285–286. p.

¹¹ Gál 1992. 11. p.

¹² Büchler 1901. 290. p., Schams 1822. 644. p.

¹³ HU BFL V.1.b Nr. 1084.

¹⁴ A jobbágyházat kifejezetten magas összegért, 16 000 forintért vásárolta 1805. szeptember 6-án. A Magyar Kamara 1805. június 26-án adott engedélyt a Zsidó Községnek további 12 ház megvételére. HU BFL V.1.v Kimutatás (1805.09.06.–1807.04.28.) 1822-re ez a szám 59-re emelkedett. Schams 1822. 645. p.

amit 1727-ben, a Zichy család tagjai közötti örökösödési viszály során gróf Zichy Péterné Bercsényi Zsuzsanna mostohafia, Zichy Ferenc leromboltatott. Az imaházat később helyrehozták és a hitközség egyik épületként használták.¹⁵ Az első zsinagóga nem sokkal ezután, 1732-ben épült az ún. Wagnermeister-telken. Ez az egyszerűbb épület 1760-as évekre olyan rossz állapotba került, hogy újat kellett emelni helyette.¹⁶ Az új – mai helyén álló – zsinagóga 1767 és 1769 között épült fel, s már formájában is jelezte az óbudai zsidóság jelentőségének növekedését. A zsinagóga mészkőből és márványból épült, alaprajza a lengyel (galíciai) és morva barokk zsinagógaépítészet formáit idézte, az ország első kilencosztatú zsinagógája volt.¹⁷ Belső terébe új padokat is készítettek, mivel a régi székei különböző méretűek voltak, s ezáltal sok helyet foglaltak el. Mivel a padokkal ellentétben mozgatható székek a hagyományos zsinagóga berendezésének fontos részét képezték, s mivel az építkezés nagy költségeket jelentett a hitközség számára, az építést megrendelő Moyses Österreichert több alkalommal bepanaszolták.¹⁸ A zsinagóga építője Buda város népszerű építésze, Nepauer Máté volt. Nepauer kifejezetten templomépítéssel foglalkozott, nevéhez fűződik több budai templom építése, így a tabáni Alexandriai Szent Katalin-templom átalakítása (1750–1753), az újlaki Sárlos Boldogasszony-templom befejezése (1759), a vízivárosi Szent Flórián-kápolna (1759–1760) vagy az országúti ágostonos templom, valamint a budai városháza átalakítása (1770–1772).¹⁹

2. kép. A Nepauer-féle zsinagóga rokona: az 1790 és 1810 körül épült tarcali zsinagóga 1983-ban. (Fortepan/Gazda Anikó, képszám: 141194)

¹⁵ HU BFL V.1.dd 1. kötet, Gál 1992. 8. p.

¹⁶ Az első zsinagóga is mészkőből és márványból épült. Büchler 1901. 293. p., Gál 1982. 36. p., Haraszi 2010. 30–32. p.

¹⁷ Jellemzői az enyhén hosszanti, de centrális alaprajz, a dongaboltozat, amelyet középen négy középpillérrel kiemelt bima tartott. Magyarországon a lengyel területekről elmenekült zsidók honosították meg. Az óbudai zsidók többsége egyébként Cseh- és Morvaországból települt ide. Haraszi 2010. 32–34. p., Szegő–Szegő 2004. 18. p., Klein–Nagy 2017. 59. és 62. p.

¹⁸ A panasz szerint Österreichert túl sok pénzt költött az új épületre (amely 8000 Ft helyett végül 12 000-be került a községnek). A székek padokra cserélését és a zsinagóga melletti új, 14 lámpásos kivilágítást is sérelmezték. Gál 1982. 36–37. p.

¹⁹ Másik jelentős műve a várbeli Erdődy-palota (1750-es évek eleje, Táncsics Mihály utca 9.). Nagy 1971. 361. p., Nagy 1975. 227–228., 234. p., Klein–Nagy 2017. 58–59. p.

Erről a zsinagógáról nem maradt fenn ábrázolás, a rendelkezésre álló források alapján a lublini és a nikolsburgi zsinagógával rokon, a valamivel később épült mádi-, tarcali- és bonyhádi társaihoz hasonló épület lehetett.²⁰

Andreas Kneidinger mérnök 1778-as,²¹ valamint Lipszky János 1810-es térképe alapján némi fogalmat alkothatunk a zsinagógáról és körzetéről. Mindkét térképen jól látszik a mai Goldberger Leó, Lajos és Zichy utca, valamint Árpád fejedelem útja által határolt téglány alakú telek, közepén a zsinagógával. A telket három oldalról a község egyéb épületei (községháza, mézsárszék, kórház, fürdő) vették körül. Említésre méltó, hogy a telek mögött ekkor még közvetlen a Duna-part volt, ami hozzájárult a zsinagóga tönkremeneteléhez: falai megrepedtek, már az 1780-as években javítaniuk kellett, sikertelenül.²² (Valószínűleg az 1775. évi árvíz is nagy károkat okozott a zsinagógában, a korabeli felmérés szerint a helyi zsidóság vesztesége mintegy 20 831 forintot tett ki.²³) A víz és a tűz sem kímélte a Nepauer-féle épületet. 1811. május 16-án délután három órakor óriási tűz ütött ki Óbudán, ami olyan gyorsan terjedt, hogy sorra gyulladtak ki a házak. Még a gyors tűzoltás sem tudta megakadályozni, hogy 30 ház le ne égjen, a keresztény lakosság által „zsidótemplomnak” (*Juden Templ*) is nevezett zsinagóga körzetét szintén kár érte.²⁴ Az eset azért is említésre érdemes, mert a károkat részben Pollack Mihály mérte fel (napra pontosan tíz évvel az új zsinagóga megnyitása előtt).²⁵ Pollack a 41-es számmal jelzett telken álló, valószínűleg valamelyik zsinagóga körüli épületet ért, építőanyagokkal kapcsolatos károkat 1800, a szomszédos (Nr. 42. alatti) házát 1300 forintra becsülte.²⁶ Pollack tehát már az új zsinagóga építését megelőzően is ismerte valamelyest a környék viszonyait.

²⁰ Haraszi 2010. 34. p., Klein–Nagy 2017. 59. p.

²¹ [HU MNL OL S 11 No. 830:79](#).

²² A Chevra Kadisa 1770-ben, a kórház 1780-ban alakult. A zsinagóga körüli épületeket csak az 1960-as években bontották el. A falak megrepedezésének másik oka az volt, hogy részben római falakra építették a zsinagógát, ami a II. világháborút követő falkutatás során derült ki. Csemegi 1947, Gál 1982. 36. p., Szegő–Szegő 2004. 18. p., Haraszi 2010. 31., 34. p.

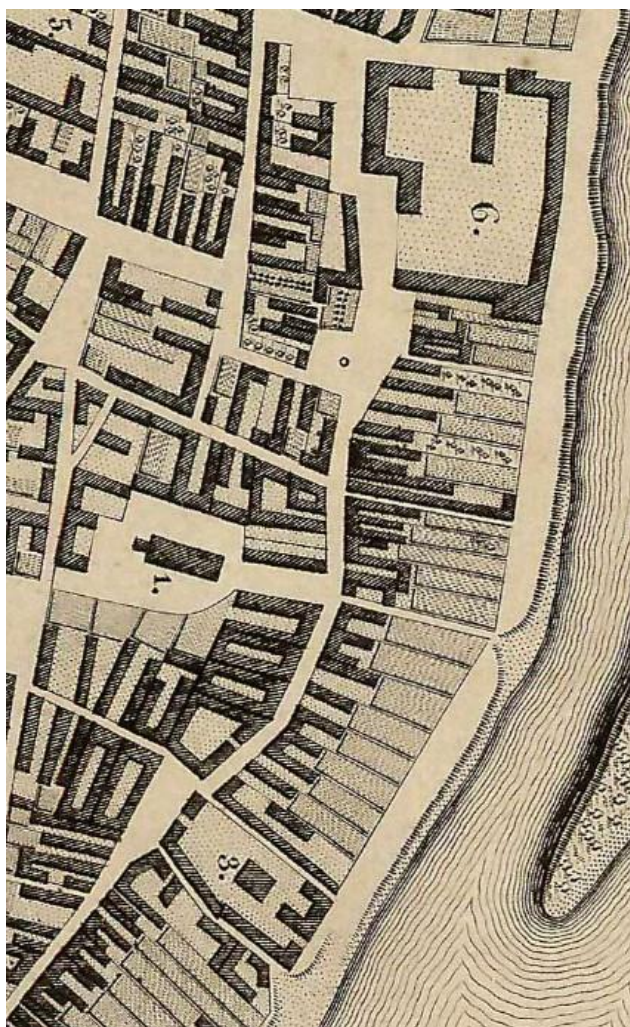
²³ HU MNL OL E 328 Protocollum, 1776.01.06. p.

²⁴ Az erről szóló hírt ld. *Österreichischer Beobachter* 1811.05.24. 573. p., az elnevezést ld. pl. HU BFL V.1.r 99. kötet 1813 (Nr. 42.)

²⁵ HU BFL V.1.c Kárfelmérés, 1811.07.20.

²⁶ Uo. A zsinagóga (és a telkén álló többi épület) 1785/86-tól következetesen Nr. 41. alatt szerepel az összeírásokban, épp a kárfelmérés idején volt egy rövid ideig tartó változás. 1808/09-ben az alábbi számokat tüntették fel: Nr. 40. – Joachim Wachter, Nr. 41. – Juden Tempel (azaz a zsinagóga), Nr. 42. – Joseph Arnagy, Nr. 43. – Juden Spital Fondt. 1809.11.01.–1810.10.31. között (kiegészítve 1811.03.10-ig) a számozás változatlan, a zsinagóga (Nr. 41.) kihagyásával. Az 1810/1-es katonai évben (1810.11.01. – 1811.10.31.) a zsinagóga nincs feltüntetve, Nr. 41. alatt Joseph Arnagy, 42-nél pedig a Zsidó Kórházalap szerepel. 1811/12-ben (1811.11.01. – 1812.10.31.) viszont változatlan családnevek mellett a zsinagóga a Nr. 40. és 41. ingatlanok között szerepel szám nélkül. 1812/13-ban „állt helyre” az eredeti rend, a zsinagóga ismét a 41-es szám alatt, a kórházalap pedig a 43-asnál lett számba véve. HU BFL V.1.r 98. kötet

3. kép. Pollack Mihály felmérése a Nr. 41. és 42. telkeken álló házakat ért tűzkárokról (HU BFL V.I.c 1811. július 20.)

4. kép. Óbuda központja Lipszky János felmérésén, 1810, részlet: 1. Szent Péter és Pál plébániatemplom, 3. A zsinagóga, 6. K. k. Militair Montour Commission (cs. k. Katonai Ruházati Bizottmány) / Zichy-kastély. (HIM G I h 72)

Az új zsinagóga

A Nepauer-féle zsinagóga az 1810-es évekre annyira rossz állapotba került, hogy a községnek döntenie kellett annak felújításáról vagy új építéséről, amit az 1817. július 5-én tartott közgyűlésen vitattak meg. A közgyűlés jegyzőkönyve ugyan nem maradt fenn, de egy későbbi feljegyzésben részletesen lejegyezték annak tartalmát.²⁷ Eszerint ekkor volt történt meg a zsinagóga állapotának hivatalos felmérése is, amellyel egy budai küldöttséget bíztak meg Thalherr József kamarai másodépítésszel az élen.²⁸ Sajnos az ezzel kapcsolatos dokumentum sem maradt fenn, a *Baucommission* anyaga hiányos, Buda Tanácsának levelezésében sincs utalás rá.²⁹ A Zsidó Község jegyzőkönyve szerint ekkor kimutatták, hogy a cseréptető terhe fenyegető veszélyt jelent az épületre, ezért meg kellett szabadítani tőle azt, majd a bővítés, ideiglenes deszkatetőzet alá helyezés került napirendre. 1820-ban a deszkatetőzet rései között

²⁷ HU BFL V.6. 2. kötet Közgyűlési jegyzőkönyv, 1820.04.03. Nr. 8.

²⁸ Csemegi 1947. 108. p.

²⁹ HU BFL IV.1002.j 354. kötet Mutató (1813–1818), a *Baucommission* jegyzőkönyvei a kérdéses időszakból nem maradtak fenn, ld. HU BFL IV.1002.mm

beszivárgó nedvesség miatt az épület „még jobban szenvedett”, halaszthatatlanul szükségessé vált sorsáról a végleges döntés meghozása.³⁰

A zsinagóga az országos szinten nagy tekintélynek örvendő Münz Mózes rabbi idején épült fel.³¹

5. kép. Johann Baptist von Lampi: Münz Mózes rabbi (1750 körül – 1831) portréja
(Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár. Portrék, lelt. sz.: 95.29)

A község 1820. április 3-án döntött a zsinagóga sorsáról. Simon Boskovics (Boscoviz) előljáró ismertette a lehetőségeket: meghagyják akkori méretében vagy bővítik, illő módon ékesítik, mindehhez meghívott építőmesterekkel tervek és költségbecsléseket készíttetnek. A költségbecslésekből adódik, hogy első esetben biztonsági okokból nem zsindevel, a falazat gyengesége miatt pedig nem cseréppel, hanem rézzel kell majd befedni az épületet, amelynek előállítása mintegy 18 000 bécsi forintba kerülne. Amennyiben a bővítés és ékesítés mellett döntenek, annak költsége mintegy 80 000 bécsi forint, viszont ezzel a férfi üléseket nagyjából

³⁰ „...ämtliche Untersuchungs-Comission der drohende Gefahr halber, von der schwehren Last des Ziegeldachs abgedeckt werden mußte; und zugleich bis zu einer vorzunehmenden Vergrößerung, einstweiligen unter einen bretterdach gebracht wurde. Da nun durch diesen Bretterdach, von denen von allen Seiten durch die Spalten eindringende Feichtungen, das Gebäude noch mehr leidet, so ist es unumgänglich nothwendig, diesen Gegenstand vorzunehmen und darüber zu schließen.” HU BFL V.6. 2. kötet Közgyűlési jegyzőkönyv, 1820.04.03. Nr. 8.

³¹ Münz Mózes (1750 körül–1831) 1789-től óbudai rabbi, 1794-től megyei rabbi, önállóvá válásáig hozzá tartozott a pesti hitközség is. Haraszti 2010. 33–34. p.

150-nel, a nőieket 200-zal növelhetnék.³² A kérdés tárgyalása során felhívták a figyelmet az óbudai zsidóság népes voltára, s hogy istentisztelet idején senkit nem tehetnek ki az épület rossz állapotából fakadó veszélynek, ezért is tartották szükségesnek a bővítést. Másodsorban a férfi- és női ülések növelésével anyagi forrást is nyernek a bővítéshez.³³ Amennyiben a zsinagógát nem bővítik, csak javítják (*nur renovirt*), meg kell vitatniuk, hogy honnan szerzik be annak költségeit, nem beszélve a szűkös méretekből fakadó kényelmetlenségről és az abból eredő „egészségtelen kipárolgásokról”. Ezek alapján három verziót tárt az előljáró a közgyűlés elé: 1. a zsinagógát a jelenlegi méretében meghagyják és csak tatarozzák, 2. a régit bővítik, 3. teljesen újat építenek az ún. Alsó utcán.³⁴ A község 84 igen és 14 nem mellett a zsinagóga bővítésére (*die Vergrößerung der Synagoge*) szavazott és ennek lebonyolítására egy tíztágú bizottságot rendelt ki az alábbi tagokkal: Isac Jonas, Hirsch és Marcus Boskovics (Boscoviz), Hirschl Jonas, Hirsch Reis, J. Löbl Boskovics, Abraham Spizer, Philip Herzog, Abrah Wels Silltz, és S. G. Lövi. Feladatuk a tervek átnézése, a feladatok kijelölése és a pénzügyek intézése volt. Az építkezés költségeit a község pénztárától külön kezelték, amellyel az építkezés legvégén elszámolással tartoztak a község felé. Miután pontosan megállapították, mennyi férfi és női üléssel lesz megnövelve a zsinagóga, egy, az ülések rendezésével foglalkozó bizottság megalakítását is kilátásba helyezték a rabbi és a jogtudós bevonásával. Az ülések kiosztásánál egyik ún. *misrah ülést* (*Misrach-Sessel*) sem részesíthetik előnyben a másikkal szemben. Az ún. *Synagog-Sessel-Regulirungs Deputation* hamarosan megalakult, a tagság összetétele rendszeres időközönként cserélődött.³⁵ A zsinagógai ülőhelyek értékesítése mellett kölcsönökből fedezték a költségeket.³⁶

Az új zsinagóghoz Pollack Mihály és Landherr András nyújtott be terveket. Utóbbi nyert egyszerűbb tervével. Landherr és a község április 20-án kötött szerződése szerint a külső munkákkal októberig, a belsőkkel következő év májusáig kellett elkészülnie.³⁷ Pollack Mihály nagy hatással volt Landherr Andrára, nem véletlen az óbudai zsinagóga és a pesti (Deák téri, Pollack nevéhez fűződő) evangélikus templom rokonsága.³⁸ Feltehetőleg a megrendelő igénye is szerepet játszott az oszlopcsarnok megépülésében.³⁹ A zsinagóga másik különlegessége az oszlopcsarnok timpanonjában lévő, Carl Vasquez 1837 körül készült ábrázolásán is látható óra volt. Tetőzetét eredetileg vörösréz fedte.⁴⁰

³² „Der Gemeinde Vorsteher haben dahero nicht ermangelt, auf diesen zwey Fällen, sowohl wenn die Synagoge nur in ihrer gegenwärtigen Größe verbleiben, als auch wenn solche Synagoge vergrößert und gehörig verzieret werden soll, von berufene Baumeister, Pläne und überschlüge machen zu lassen. Aus diesen Ueber schlägen ergibt sich, a. In diesen Falle wenn die Synagog nicht vergrößert wird /: weilen aber solche des Ortssicherheitwesen nicht mit Schindeln, und der untragbaren Gemäuerhalben nicht mit Ziegel, sondern mit Kupfer gedeckt werden muß :/ belaufet sich solche Herstellung auf Cerko (!) fr. 18 000 w.w. b. In diesen Falle wenn die Synagoge vergrößert wird, belauft sich die Herstellung & Verzierung auf fr. Cerko 80 000 w.w. hingegen erhält die Synagoge einen zu wachs mit Cer. 150 Männer und Cerko 200 Weiber sessel.” HU BFL V.6. 2. kötet Közgyűlési jegyzőkönyv, 1820.04.03. Nr. 8.

³³ „2. erhält die Synagog durch den Zuwachs der besagten Männer und Weibersessel, eine Quelle wodurch die Kosten der Vergrößerung, durch die Veräusserung diese Sessel eingebracht werden kennen (!).” Uo.

³⁴ „1. ob die Synagoge nach ihrer jezigen Größe nur renovirt. 2. oder ob solche Vergrößert, 3. endlich ob gar eine ganz neue Synagoge in der Unterngasse erbauet werden soll?” Uo. Az utcanév máshol nem fordul elő.

³⁵ Uo., ill. 141–142. p. (1820.04.03. utáni jegyzőkönyv)

³⁶ Boskovics (Boscovitz) Simon például 40 000 Ft kölcsönt adott, ennek háromnegyedét kapta vissza a községtől. Klein–Nagy 2017. 58. p.

³⁷ Csemegi 1947. 108. p.

³⁸ Csemegi 1947. 109. p.

³⁹ Eredetileg a Pollack-féle evangélikus templom is oszlopcsarnokkal épült volna. Klein–Nagy 2017. 63. p.

⁴⁰ Büchler 1901. 298. p., Gál 1982. 37. p.

Landherr mellett Maurer János stukkátor és Franz Xaver Goldinger ácsmester dolgozott az épületen.⁴¹ Goldingerre a szakirodalomban – valószínűleg elolvasás miatt – tévesen Goldringerként hivatkoznak. Franz Xaver Goldinger óbudai ácsmester volt, akit a Keresztény Község is sokat foglalkoztatott. Dolgozott többek között a Korona fogadó átalakításán (pontosabban kialakításán, a korábbi Oroszlánhoz címzett községi fogadóból, 1816–1818), a Kórház utcai temető kápolnáján (1822) és az új városházán (1834).⁴² A csehországi születésű, majd Budán letelepedő Maurer János nevesebb munkáit Pollack Mihály mellett alkotta, így a Sándor-palota (1805–1806) és a pesti evangélikus templom oltárának díszítését (1809) valamint a terézvárosi templom oltárait (1825).⁴³ Maurer és Landherr másik közös, későbbi munkája a józsefvárosi templom Nepomuki Szent János-oltára (1825–1826).⁴⁴ Valószínűleg az óbudai zsinagóga sikere miatt kapott Landherr megbízást a hunfalvi (1821), a tinnyei klasszicista zsinagógák (1827 előtt) megépítésére, sőt, valószínűleg az ő műve az abonyi zsinagóga is (1825).⁴⁵ Az óbudai porticusos zsinagóga divatot teremtett: mintájára országszerte épültek az oszlopcsarnokos zsinagógák.⁴⁶

Az óbudai zsinagóga kifejezetten rövid idő alatt épült fel, a korábbi zsinagóga részeinek felhasználásával.⁴⁷ A rövid építési idő, a megtartott részekhez szükséges alkalmazkodás magyarázza a korábban Landherr tervezői kvalitásainak tartott ellentmondásokat. Az építkezés 130 000 bécsi forintba került, ebből az építész és pallér 34 000, Goldinger 10 000, a kőfaragó 17 000 forintot kapott.⁴⁸ Az építéssel kapcsolatos elszámolások ellenőrzése éveken át tartott,

⁴¹ Csemegi 1947. 108. p. Ismert továbbá Meyer lakatosmester neve, aki 1825-ben 157 Ft bécsi pénzt kapott munkájáért. HU BFL V.6 1. kötet 1825.04.24. Nr. 26.

⁴² Franz Xaver Goldinger (1786–1861) egyébként később több fontos posztot töltött be a Keresztény Községben. 1811 és 1819 között a Külső Tanács tagja, volt ellenőr (1815–1817, 1828–1830, 1832), 1836-tól esküdt. <https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/271/?list=eyJxdWVyeSI6ICJnb2xkaW5nZXIifQ> (utolsó lekérdezés: 2021.07.01.)

⁴³ Zádor Anna többek között emiatt, valamint stíluskritika alapján úgy vélte, a zsinagóga terveinek valójában Pollack a szerzője, Landherrt csak kivitelezőnek tartotta, annak ellenére, hogy – az ő kutatásai idején még meglévő – levéltári források következetesen Landherrt nevezték tervezőnek. A szintén Landherr-műnek tartott hunfalvi zsinagógát az óbudaihoz képest kevésbé jelentősnek ítélte. Ifj. Csemegi József – a megvalósítással kapcsolatos egyenlőtlenségek alapján – arra a következtetésre jut, hogy „az alkotás tervezőjében egy nagykéességű, de monumentális architektúra megalkotásában gyakorlatlan építész sejtisen”. Kiss Ákos viszont épp az óbudai zsinagógát tartja kevésbé jelentősnek Landherr életművében: „Az óbudai zsinagóga még a hazai későbarokk ízlésen nevelkedett művészt mutat, aki az ott adódott monumentálisabb feladatokkal nem hiánytalanul birkózott meg.” Maurer 1809-ben szerzett Budán polgárjogot. <https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/9584/?list=eyJmaWx0ZXJzJlJogeyJEQil6IFsiUE9MRyJdfSwgInF1ZXJ5IjogIm1hdXJlciIsICJzb3J0IjogIlJFQ05VTSJ9> (utolsó lekérdezés: 2021.07.01.), Schoen 1938a 205., 212. p., Zádor 1943. 154. p., Zádor 1955. 26. p., Csemegi 1947. 108. p., Kiss 1973. 46. p.

⁴⁴ Maurer készítette a józsefvárosi templom főoltárának díseit is. Schoen 1938b 317., 326. p.

⁴⁵ Landherr 1792-ben lett budai-, majd 1806-ban pesti polgár. Tinnye mellett 1813-tól volt földbirtoka, ahova 1821-ben ki is költözött feleségével. A tinnyei zsinagógába az óbudaihoz hasonlóan oszlopos porticuson keresztül lehetett bemenni, azonban Landherr itt az óbudai korinthisakkal ellentétben egyszerűbb dór oszlopokat használt, hat helyett négyet. <https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/8628/?list=eyJxdWVyeSI6ICJsYW5kaGVyIn0> (utolsó lekérdezés: 2021.07.01.) és <https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/8627/?list=eyJxdWVyeSI6ICJsYW5kaGVyIn0> (utolsó lekérdezés: 2021.07.01.), Kiss 1973. 45–47. p., Klein–Nagy 2017. 63. p.

⁴⁶ Klein–Nagy 2017. 59. p.

⁴⁷ Haraszi György szerint a korábbi zsinagógának csak a tetőszerkezetét és a falak egyes részét bontották le. Új rész a déli oldalon épült, továbbá a díszes porticus. A Nepauer-féle zsinagóga elemeinek további felhasználásáról részletesen ld. Klein Rudolf és Nagy Gergely Domonkos cikkét. Haraszi 2010. 34. p., Klein–Nagy 2017. 60–61. p.

⁴⁸ Csemegi 1947. 108. p. Csemegi kutatásai során felhasználta az építkezésekkel kapcsolatos, elsősorban héber elszámolásokat. Az építéssel kapcsolatos szerződéseket még eredetiben látta a hitközség iratai között Zádor Anna 1943 előtt (ld. utalás: Vorstandsprotokoll 264. p.: *Synagog-Bau Protokoll und Contract*). Zádor 1943. 255. p.

amelyre az előjáróság részéről két, a községtől három személyt rendelték ki (*Revedenten*).⁴⁹ A felügyelők ellenőrizték az építéssel kapcsolatos elszámolások mellett az ülések után beszédett díjakat.⁵⁰ Landherr 1831-ben bekövetkezett halála idején egyébként még nem kapta meg az óbudai zsinagógáért járó teljes munkadíját.⁵¹

6. kép. Az 1825-ben épült abonyi zsinagóga, feltehetőleg szintén Landherr András alkotása 1983-ban. (Fortepan/Gazda Anikó, képszám: 141147)

Zsinagógaülések

Amint fentebb láttuk, az új zsinagóga felépítését részben az ülőhelyek díjából finanszírozták, amelyre külön küldöttséget alakítottak ki. Az 1820. április 3-i ülést követően minden üléstulajdonost (*Sessel-Inhaber*) kötelezték a költségekhez való hozzájáruláshoz, a bizottság feladata volt ezek elosztása a tulajdonosok között. A régi és új ülések helyét is ők határozták meg. Amennyiben valaki egy régi ülést előrébb szeretett volna tetetni, a bizottság által

⁴⁹ HU BFL V.6. 2. kötet 1825.01.30. (173. p.), 1826.01.15. (184. p.)

⁵⁰ HU BFL V.6 1. kötet 1825.01.30. Nr. 9. (1823/4-es elszámolások) 1825 októberében végeztek egy, az építkezésekkel kapcsolatos végelszámolást, a továbbiakban abból kiindulva éves revízióval számolva. Uo. 1825.10.30. Nr. 77.

⁵¹ Kiss 1973. 47. p.

megállapított külön díjazásért megtehetette. Végezetül bárki, aki az új zsinagógában ülést szeretett volna, a községi előjáró elnökletével, a rabbi és a jogtudós jelenlétében a nevezett küldöttség előtt kellett megjelennie.⁵²

Az új zsinagógában 364 állandó, számozott férfi ülés, az északi és nyugati oldalon lévő női karzaton 298 számozott női ülés és 169 számozatlan, ideiglenes használatra szolgáló kapott helyet. Mindegyikhez tartozott az imakönyvek tárolására szolgáló ún. stender (*Ständer*).⁵³

A helyeket lehetett örökíteni, adásvétel útján átruházni, egy ülésnek akár több tulajdonosa is lehetett. A község előjáróságának jegyzőkönyveiben az új zsinagóga megnyitását követően több ilyen ügyet is feljegyeztek, az elsőt 1824-ben, amikor a női karzat 163. sz. ülésének tulajdonjogáról támadt vita Esther Teltsch és unokaöccsei között. A nő még 1773-ban kapta esküvőjére apjától, Löbl Grantól (Graner). Apja házakat és tetemes vagyont hagyott hátra, amit a nő fivérei felosztottak egymás között. A nő fivérei elhunytak, mindannyian végrendelkeztek is, egyikük sem említve a kérdéses helyet. A nő egy eredeti hagyatékmeegosztást is bemutatott apja vagyonáról, s amely szerint a testvérei még 2400 forinttal adósai maradtak az asszonynak. Esther unokaöccsei szerint a nevezett iratokban azért nem szerepel az ülőhely, mert apjuk halála után a négy fivér, Simon, Aberl, Hirsch és Jacob meghagyta azt közös családi tulajdonként, a szükségét szenvedő családtagok kiségitésére.⁵⁴ További bizonyítékként hozták fel, hogy Löbl Gran a 266. sz. férfi helyet is hasonló céllal, felosztás nélkül hagyta hátra (*auch ungetheilet geblieben ist*), ezért szerintük Esther ezidáig csak szánalomból használhatta az ülést.⁵⁵ Az előjáróság az asszony javára döntött az alábbi okokból: ötven éven át annak háborítatlan tulajdonosa volt; az elévülés jogát nem lehet elvitatni; Löbl fiai sem életükben, sem végrendeletükben nem támasztottak igényt sem az ülés egészére, sem annak egy részére, azonban a hagyaték Estherre eső része nincs kifizetve, így az előjárók számára világos volt, hogy a helyet az örökségért cserébe, „csendes beleegyezéssel” hagyták meg neki, ezért őt az ülés jogos tulajdonosának tekintik, sőt, arról a nő szabadon rendelkezhet. A férfi karzat 266. sz. ülése a nyilvántartás szerint még a néhai Löbl Gran (Graner) nevére van írva osztatlan tulajdonként, azon 136 forint 38 krajcár adósság szerepel, amelynek kifizetése az örökösök feladata. Az unokafivérek nyolc napot kaptak, hogy fellebbezenek a döntés ellen, ezt követően az ülést Esther Teltsch nevére jegyzik be, és erről „a szokásos oklevelet” kiadják a nőnek.⁵⁶

A következő ügyet a tekintélyes és népes Boskovics (Boscoviz) család egyik tagja kezdeményezte. Enach fia, a Kecskeméten lakó Moses Löbl még 1821-ben kereste meg az előjárókat. Apja után két hely maradt rájuk a zsinagógában (a 315. sz. férfi és a 29. sz. női ülés), amelyeken három fivérével (Mendel, David és Bernard) osztoztak. Szorongatott helyzete miatt Moses Löblnek ajándékozta Mendel az ő 2/5 tulajdonrészét és David az ő ötödét. Az előjárók ez alapján még 1821-ben elismerték Moses Löblt az ülés 4/5 része tulajdonosának és engedélyezték neki az ülés eladását azzal a feltétellel, hogy a vételárból az ülés után a községet illető hátralékokat fizesse meg, Moses Löbl szorongatott helyzetére tekintettel 1818/9

⁵² HU BFL V.6 2. kötet 141–142. p.

⁵³ A férfi és női helyek közel azonos száma a község emancipálódását jelzi. Ünnepeken, állóhelyekkel együtt mintegy 1000 férőhelyes volt a zsinagóga. Haraszti 2010. 34. p., Klein–Nagy 2017. 58. p.

⁵⁴ „...weilen diese 4 Brüder sich entschlossen hätten, diesen Sitz als ein familien-Eigenthum zu lassen, welcher zur Aushilfe der dürftigen in der Familie dienen sollte.” HU BFL V.6 1. kötet 1824.09.05. Nr. 47.

⁵⁵ „...weilen dieser auch zur oben gedachten zwecke verblieben ist, folglich also sie Ester, nur aus Mitleid diesen Sitz bishero genossen hatt.” Uo.

⁵⁶ A jegyzőkönyvekben nem maradt fenn az ügy folytatása, így feltehetőleg a felek elfogadták a döntést. Uo.

novemberétől évi 4 Ft konvenciósi pénz illetékkal (*Gebühr*) számolva. Moses Löbl 1822. szeptember 8-án eladta az ülést Hirsch Reisnek 230 Ft bécsi pénzért, amelynek 4/5-e őt, 1/5-e pedig fivérét, Bernardot illette. A vételárból kimutatás alapján 135 Ft a különböző községi követeléseket tette ki.⁵⁷ Az elszámolásban említik a község pénztárától külön kezelt zsinagóga pénztárát (*Synagog-Cassa*). Hirsch Reist bejegyezték tulajdonosként, az ezzel kapcsolatos iratokat pedig a levéltárba (*Archive*) tették megőrzésre.⁵⁸

Esther Teltschéhez hasonló volt a Boskovics-félével egy napon tárgyalt örökösödési ügy. Rebeka, Isaja Simon Fleischer lánya kórházfelügyelő nagyapja, Seckel Sambek 1788-as halálát követően maradt „a nagy zsinagógában” egy hely Seckel özvegyére, Techewedre, móríngja kielégítéseként (*als befriedigung ihrer Morgengabe*). Az özvegy halálát követően két veje, a Szécsényben élő Sundel és Rebeka apja, Simon Fleischer örökölte a két ülést (a férfi karzat 328. és a női 215. sz. helyeit). Rebeka ennek igazolására bemutatta az előjáróknak az ezzel kapcsolatos eredeti dokumentumokat: nagybátyja, Sundel és neje, Füttel 1815 márciusában a szécsényi rabbi által hitelesített nyilatkozat szerint lemondott az ülésekről Simon Fleischer javára. Négy évvel később az apa lányának adta esküvői ajándékként az üléseket.⁵⁹ Ezt Rebeka testvérei hivatalosan öt évvel később fogadták el.⁶⁰ Az előjárók elismerték Rebeka tulajdonjogát, továbbá a nő és Jacob Löbl Schuller közti adásvételi szerződést. Az elszámolásokban a községi adó (*altes Stättelgeld*) mellett megkülönböztették az ülőhelyet illető költségeket (*Sitzkosten*, 10 Ft), valamint az építkezés miatt az ülőhelyekre terhelt különadót (*Bausteuer*, 10 Ft). Ezt követően a vevőt bejegyezték a tulajdonosok könyvébe (*in denen Sitzbüchern auf seinen Namen als sein rechtmässig erkaufte Eigenthum umzuschreiben*).⁶¹ A nők tulajdonjogára az előjárók kiemelt figyelmet fordítottak.⁶²

A bejegyzések alapján jól rekonstruálható a tulajdonosváltások gyakorlata. Az adásvételt, átruházást háromszori előzetes, a zsinagógában szombaton történt bejelentést követően ismerték el. Az új személyt – a tartozások kiegyenlítését követően – bejegyezték a tulajdonosok könyvébe (*Synagoge Sitzbuche*), az adásvétellel kapcsolatos iratokat pedig eredetiben megőrizték a levéltárban.⁶³ Nők gyakran móríngként, férjük halála után jutottak egy-egy hely birtokába.⁶⁴

⁵⁷ A községi pénztárnak 15 Ft 46 kr (*altes Stättelgeld*), 50 Ft hátralékos adó (*Rucktax*), 12 Ft ülésdíj (*Sitzkosten*) és egyéb költségek. HU BFL V.6 1. kötet 1824.10.24. Nr. 61.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ „als ein freywilliges Geschenk zum Heyrathaussteuer übergibt” Bejegyzés hitelesített ajándékozási szerződésről (Pest, 1819.07.04.) HU BFL V.6 1. kötet 1824.10.24. Nr. 62.

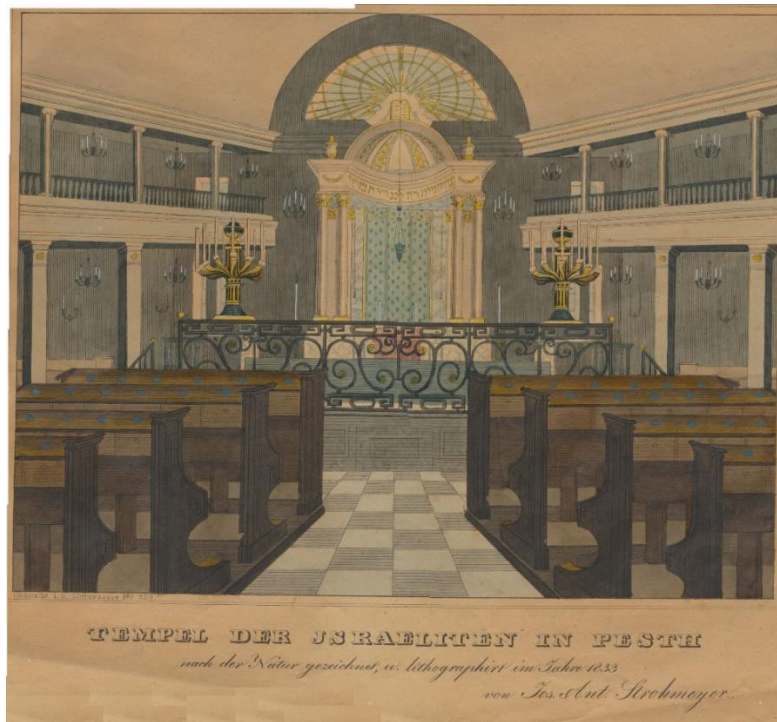
⁶⁰ Leopold Fleischer, Nane Schuller, Moses Fleischer. Isak Schuller ekkor ismeretlen helyen tartózkodott. A nyilatkozatot Pesten írták alá, 1824. június 27-én. Uo.

⁶¹ Uo.

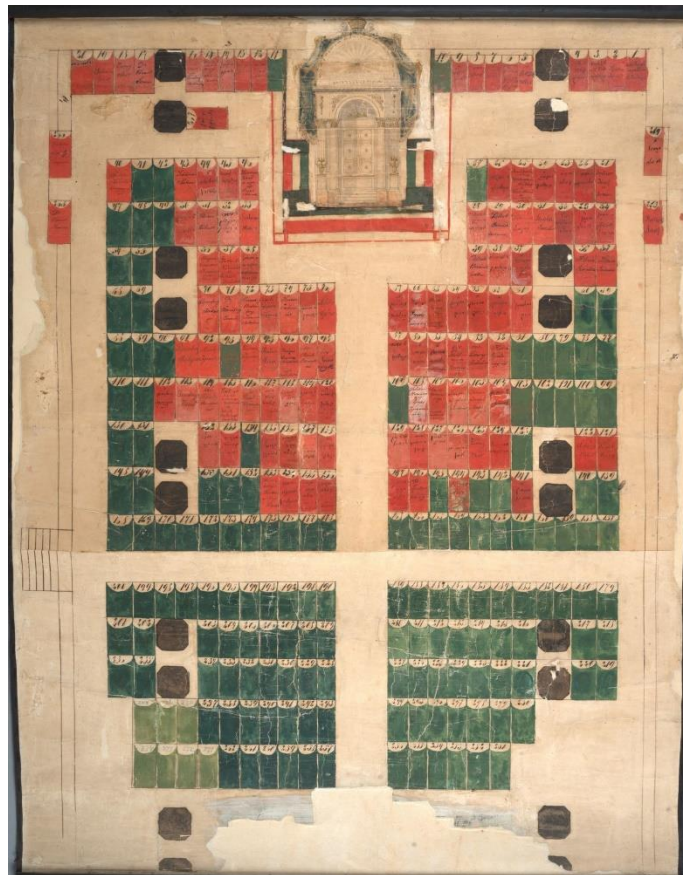
⁶² Ld. pl. a Lazar Herzfeld özvegyének tulajdonjogát megtámadó Isac Herzfeld elleni végzést. HU BFL V.6 1. kötet 1825.01.09. Nr. 77.

⁶³ BFL V.6 1. kötet 1824.10.24. Nr. 64. (Marcus Blau eladta Abraham Rosenzweignek a 134. sz. férfi és a 144. sz., az első női karzaton /in ersten Weiber-Chor/ lévő üléseit).

⁶⁴ Így Elkan Mentz özvegye, Rösel a női karzat korábbi 149. sz., a bejegyzés idején 216. sz. ülését, amit az özvegy eladta azt unokájának. BFL V.6 1. kötet 1824.10.31. Nr. 72.

7. kép. A pesti Orczy-ház új zsinagógája, a padokon számozott helyekkel (J. A. Strohmeyer 1833-ban készült rajza után. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár. Zsidó történeti képek, lelt. sz.: 66.5)

8. kép. A bajai zsinagóga tulajdonosainak üléstérképe (1845 után. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár. Dokumentumok, 19. század, lelt. sz.: 2019.40)

9. kép. Az Orczy-ház zsinagógájába szóló ülőhely jegy Schwarz Leopold részére (Pest, 1845–1846. *Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár. Dokumentumok, 19. század, lelt. sz.: 64.823*)

10. kép. Az Orczy-ház zsinagógájába szóló ülőhely jegy Schwarz Leopoldné részére (Pest, 1845–1846. *Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár. Dokumentumok, 19. század, lelt. sz.: 64.821*)

11. kép. A pesti hitközség jegyzőkönyvei 1828-ból (*Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár. Pinkaszok (Hitközségi, egyesületi jegyzőkönyvek), lelt. sz.: HU HJA I-2-4a (90.63) és HU HJA I-2-4b (90.64)*)

A nagy zsinagóga és a kis imaházak

Végezetül megemlítenénk, hogy „a nagy zsinagóga” mellett kisebb imahelyek is működtek Óbudán. Noha már az 1787-es hitközségi alapszabályokban elrendelték az esetenként viszályra is okot adó magánimaházak megszüntetését, a jegyzőkönyvek tanúsága szerint a rendelkezés nem járt sikerrel. Név szerint is ismert és a legrégebbiek közé tartozott a Cipora Austerlitz házában és a kórházban működő imaház (Jahazkél-imahely).⁶⁵

Az új, „nagy zsinagóga” (*die große Synagoge*) vagy „községi zsinagóga” (*Gemeinde-Synagoge*)⁶⁶ megnyitását követően megszorozódott az ún. minjanok száma.⁶⁷ 1829-ben már arról tudósít a bíró, hogy a magánházakban önkényesen végzett minjanok már a zsinagóga működését veszélyeztetik. Az előljárók ezért 26 igen és 2 nem szavazat mellett szabályozták a minjan tartását. Eszerint húsvét első napjától szukkót (*Laubfestfeuertäge*) utolsó napjáig lehet magánházakban minjant tartani. Téli időben az előljáró (Sabbath Bereschith) engedélyével és a zsinagóga pénztárába 50 Ft bécsi pénz megfizetését követően tarthatnak egy minjant. Az előljáróság az ún. hevra menuha nehonát (*Chevre Menucha Nechona*) magánkezdemenyezésnek tartotta, amelyek télen 50 Ft bécsi pénz ellenében tarthattak minjant, a húsvéttól szukkótig tartó időszakban azonban tiltották ezt. Elhunyt esetében az előljáróság tudtával egy évig engedélyezték minjan tartását. Minden egyes minjan esetében az elhunyt utáni

⁶⁵ Büchler 1901. 298. p., Haraszi 2010. 34. p.

⁶⁶ HU BFL V.6 1. kötet 1824.10.24. Nr. 61., 2. kötet 1829.11.29.; 1. kötet 1828.11.30. Nr. 1.

⁶⁷ Tíz felnőtt zsidó férfi a gyülekezethez, istentisztelethez szükséges létszám.

perselypénzt (*Büchselgelder*) a megfelelő helyre át kellett adni. Kivételt képezett visszamenőlegesen a rabbi, tekintettel életkorára és gyenge állapotára, ő télen–nyáron tarthatott minjant. A Chevra Kadisa (*Spital-Brüderschaft*) nem tarthatott muszáfot (ünnepi pótímát), egész évben tarthatott viszont egy Hasch Kandát. A testület illetékmentes volt (*frey von der festgesetzten Tax*). A Talmud Tóra társaság egész évben tarthatott heti minjant (*Wochen Minjan*), szombaton és ünnepnapokon azonban nem.⁶⁸ A határozatot nem sokkal később módosították, mivel az 50 Ft túl magas összegnek bizonyult, sokan nem is tartottak inkánn minjant télen, mások meg a hideg miatt nem tudtak a zsinagógába jönni, így volt, ahol teljesen megszakadt az istentisztelet. Ezért egyszerűsítettek a szabályokon és engedélyezték a magánminjant (*Prifatminjan*) „Sabath Beveschith”-tól Sábbát Hagódóig (*Haggada*, „*Sabath Hagadol*”) 12 Ft bécsi pénz ellenében, amelyet a zsinagóga pénztárába (*Synagog-Cassa*) kellett letenni. Engedélyért az előjárásnál kellett jelentkezni. Ugyanekkor kért engedélyt H. (Hirsch?) Boskovics is engedélyt magánminjan tartására iskolájában (*beth Hamidrasch*, *beth Hamedrasch*). Az engedély megkapta egész évre illetékmentesen évre a feltétellel, hogy helyi adózókat nem fogadhat, mert azzal a zsinagógát károsítaná meg.⁶⁹ Kisebb imahelyek tehát működtek a zsinagóga mellett is.

Későbbi leírások

Az új zsinagóga rövid időn alatt Óbuda látványossága lett. Franz Schams leírásában „kitűnő újításként” (*als vorzügliche Neuerung..., als eine besondere Zierde Alt-Ofen's*) tartja említésre méltónak és részletezi az új épületet hat korinthosi oszlopával, (harang helyett csengettyűkkel felszerelt) órájával. Kiemelte a belső tér gipszdíszítésének és a boltozatoknak a harmonikus összképét.⁷⁰

Évekkel később a nyugalmazott heidelbergi professzor és útikönyvíró, Aloys Wilhelm Schreiber (1761–1841) „bizonyára az egész Monarchia legszebb zsinagógája”-ként hivatkozott rá.⁷¹ A század közepére már szinte közmondássá vált ez, Fényes Elek is így írja le az épületet.⁷² A zsinagóga valóban a zsidóságon túlnyúló, „közös büszkeséggé” válásának jele, hogy József nádor is szívesen mutatta meg külföldi vendégeinek.⁷³ Az 1840-es években pedig az óbudai zsidók látványos ünnepségeket rendeztek az uralkodó V. Ferdinánd születésnapja alkalmából, amelynek a zsinagóga adott helyszínt.⁷⁴ A zsinagóga így a hitélet mellett a közösség reprezentatív központjává vált.

⁶⁸ HU BFL V.6. 2. kötet 1829.11.29. (211. p.)

⁶⁹ HU BFL V.6. 2. kötet 1830.08.01. (222. p.)

⁷⁰ Schams 1822. 641–644. p.

⁷¹ „...wohl die schönste der ganzen Monarchie” Schreiber 1839. 251. p.

⁷² „Azonban mindenkéftől szép épület a synagóga, melly mint illyen, legpompásabb az egész birodalomban.” Fényes 1851. 173. p.

⁷³ Haraszi 2010. 34. p.

⁷⁴ 1841. április 19-én Leopold Braun mondott ünnepi beszédet a zsinagógában. *Gemeinnützige Blätter zur vereinigten Ofner und Pester Zeitung* 1841.06.03. Az 1843. április 24-i ünnepélyen az izraelita diákok kétszínű zászlókkal vonultak át tanárukkal iskolájukból a zsinagóga udvarába (*Tempelhof*), ahol zsoltárokat énekeltek, ünnepi beszédet mondtak, végül 18 díszlövést adtak le V. Ferdinánd tiszteletére. *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*, 1843.04.30. 392. p.

12. kép. Az óbudai zsinagóga és környéke Pest – Buda – Óbuda áttekintő katonai térképén 1823-ban (részlet, Peter von Modesti, HU BFL XV.16.d.241/cop1)

13. kép. Az óbudai zsinagóga és környéke Pest, Buda és Óbuda 1838. évi árvízkárainak felmérésén (a piros a megmaradt, a fekete az összedőlt épületeket jelzi, részlet, HU BFL XV.16.d.241/4b)

14. kép. Az óbudai zsinagóga az 1930-as években (FSZEK Budapest Képtár, képzonosító: 020642).

Felhasznált képek forrásai

*Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK) Budapest Képtár
Fortepan
Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár*

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (HU BFL)

- IV.1002.j Buda Város Tanácsának iratai. Tanácsi levelezés
- IV.1002.mm Buda Város Tanácsának iratai. Építési iratok és tervek
- V.1.a Óbuda Mezőváros Tanácsának iratai. Tanácsulási jegyzőkönyvek
- V.1.b Óbuda Mezőváros Tanácsának iratai. Tanácsi iratok
- V.1.c Óbuda Mezőváros Tanácsának iratai. Vegyes tanácsi iratok
- V.1.dd Egyházlátogatási jegyzőkönyvek
- V.1.rr Óbuda Mezőváros Tanácsának iratai. Községi számadások
- V.1.v Óbuda Mezőváros Tanácsának iratai. Szerződések
- V.6 Óbudai Zsidó Község iratai
- XV.16.d.241 Gyűjtemények. Térképtár. Pest – Buda – Óbuda áttekintő térképei

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (HU MNL OL)

E 328 Kincstári uradalmak levéltárai. Praefectoratus Regio-Coronalis Dominii Vetero-Budensis

S 11 Kamarai térképek. Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek

Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HIM)

G I h Vár alaprajzok, város és környéktérképek, útikönyvek

Nyomtatott források

Fényes 1851

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. I. kötet. Pest, 1851.

Gemeinnützige Blätter zur vereinigten Ofner und Pester Zeitung, 1841.06.03.

Schams 1822

Schams, Franz: Vollständige Beschreibung der königl. freyen Haupt Stadt Ofen in Ungern. Ofen, 1822.

Schreiber 1839

Schreiber, Aloys Wilhelm: Die Donau-Reise von Einmündung des Lidwigs-Kanals nach Contantinopel stb. Heidelberg, 1839.

Vereinigte Ofner und Pester Zeitung, 1843.04.30.

Vályi 1796

Vályi András: Magyar országnak leírása, mellyben minden hazánkbéli vármegyék, városok, faluk, puszták; uradalmak, fábrikák, huták, hámorok, savanyú, és orvosló vizek, fürdőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollételek, földes urok, fekvések, történettyek, külömbféle természetbéli tulajdonságaik, a' betűknek rendgyek szerént feltaláltatnak. Első kötet. Buda, 1796.

Felhasznált irodalom

Büchler 1901.	Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten a legrégibb időktől 1867-ig – Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat kiadványai 14. Budapest, 1901.
Csemegi 1947.	ifj. Csemegi József: Az óbudai zsidótemplom. Budapest, 3. (1947), 3. sz. 108–111. p.
Gál 1982.	Gál Éva: Az óbudai zsinagóga. In: Budapest: a székesfőváros történeti, művészeti és társadalmi képes folyóirata, 20. (1982) 8. sz. 36–37. p.
Gál 1992.	Gál Éva: Az óbudai uradalom zsidósága a 18. században. In: <i>Századok</i> , 126. (1992). 1. sz. 3–34. p.

- Haraszti 2004. Haraszti György: A magyarországi zsidóság rövid története a kezdetektől az ortodoxia és neológia szétválásáig. PhD-disszertáció. Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem. Budapest, 2004.
- Haraszti 2010. Haraszti György: A százkilencven éves óbudai zsinagóga (Bp. III. Lajos u. 163.) és hívei. *Múlt és Jövő* 21. (2010) 3. sz. 30–39. p.
- Kiss 1973. Kiss Ákos: Landherr András ismeretlen tinnyei építőtevékenysége. *Műemlékvédelem* 17. (1973) 1. sz. 45–48. p.
- Klein–Nagy 2017. Klein Rudolf – Nagy Gergely Domonkos: A zsidó vallásreform építészeti tanúja. Az óbudai zsinagóga. Régi-Új Magyar Építőművészet 17 (2017/1. sz.) 91. sz. 57–63. p.
- Nagy 1971. Nagy Lajos: Adatok a budai városháza építésének történetéhez. *Budapest Régiségei* 22. (1971) 351–364. p.
- Nagy 1975. Nagy Lajos: Budapest története III. A török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Főszerk.: Gerevich László. Szerk.: Kosáry Domokos. Budapest, 1975.
- Schoen 1938a. Schoen Arnold: A budapest-terézvárosi róm. kat. plébánia-templom. *Történetírás* 2. (1938) 2. sz. 200–215. p.
- Schoen 1938b. Schoen Arnold: A budapest-józsefvárosi róm. kat. plébánia-templom. *Történetírás* 2. (1938) 3. sz. 311–328. p.
- Szegő–Szegő 2004. Szegő Dóra – Szegő György: Zsinagógák – A mi Budapestünk. Budapest, 2004.
- Zádor 1943. Zádor Anna: A magyarországi klasszicizmus építészetének története. In: Rados Jenő – Zádor Anna: A klasszicizmus építésze Magyarországon. Budapest, 1943. 11–299. p.
- Zádor 1955. Zádor Anna: A Pollack-kutatás néhány problémája. *Művészettörténeti Értesítő* 4. (1955) 1. sz. 3–28. p.

Impresszum
Budapesti Levéltári Mozaikok

A kiadó neve: Budapest Főváros Levéltára
A kiadó székhelye: 1139 Budapest, Teve u. 3-5.
Felelős kiadó: Dr. Kenyeres István főigazgató

Főszerkesztő: Dr. Simon Katalin
Szerkesztőség: Fazekasné Dr. Toma Katalin, Dr. Fehér Csaba, Dr. Garami Erika, Dr. Ternováczi Bálint,
Dr. V. László Zsófia, Tóth Gergely (technika- és honlapfelelős)

A szerkesztőség elérhetősége: 1139 Budapest, Teve utca 3–5.; 1554 Budapest, Pf. 41.
e-mail: mozaikok@bparchiv.hu
ISSN 2939-6921